

Vogels in Saeftinghe in het winterhalfjaar

H. Castelijns, J. Maebe & A. van de Wiel

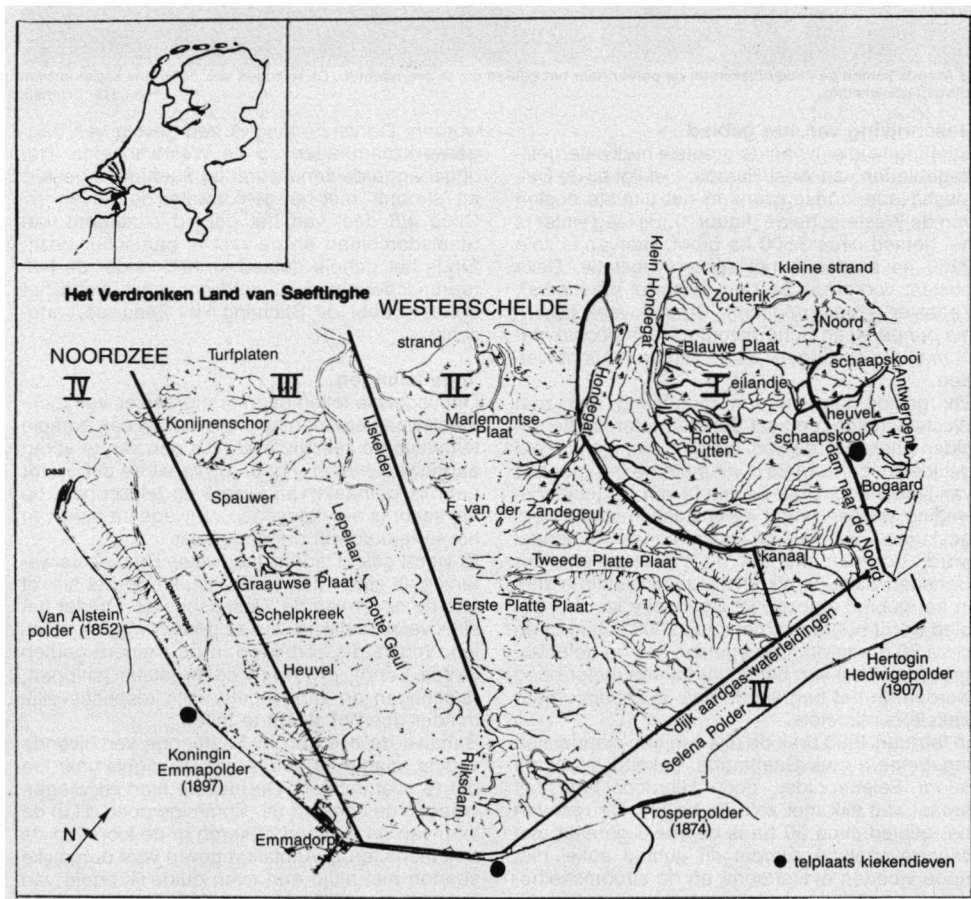
Inleiding

Over watervogels in het Verdrongen Land van Saeftinghe (hierna Saeftinghe genoemd) zijn al de nodige publikaties verschenen (Maebe & Van der Vloet 1957, Faes 1973, Stuart et al 1989). Sinds 1973 werd in het gebied echter niet meer maandelijks integraal geteld. Er werden wel tellingen uitgevoerd, maar omdat dit meestal geschiedde door slechts één of enkele personen, waren ze niet altijd volledig. Tellingen moeten namelijk gedurende één periode van laagwater worden uitgevoerd. Het gebied is te onoverzichtelijk om gedurende zo'n periode slechts door enkele personen te worden geteld. Daarom besloot in oktober 1990 een aantal Vlaamse en Zeeuws-Vlaamse vogelaars de krachten te bundelen. Sindsdien worden minstens één keer per maand integrale watervogeltellingen georganiseerd.

Behalve watervogels verblijven er in het gebied ook nog andere vogels. Stootvogels zijn hiervan wel de opvallendste. De coördinatie van tellingen van deze groep vogels werd een jaar eerder aangepakt. De directe aanleiding was het onderzoek naar slaapplaatsen van Blauwe Kiekendieven.

In dit artikel worden de resultaten van één winterhalfjaar watervogeltellingen en twee jaar stootvogeltellingen gepresenteerd. Terzijde komen slaapplaatsen van kiekendieven, wulpen en meeuwen ter sprake alsmede overwintering van zangvogels.

Natuurlijk wordt het onderzoek voortgezet. Andere onderzoeken die al plaatsvinden en die ongetwijfeld tot publikaties zullen leiden, zijn: een integraal broedvogelonderzoek, trekgedrag van de Grauwe Gans (halsbandaflezingen), foerageergedrag van eenden en ganzen, seksratio bij eenden, slaapplaatsen tijdens de winter en of voorjaar van kiekendieven, wulpen en meeuwen.



Figuur 1: Ligging van Saeftinghe in Nederland en verdeling van de telgebieden I, II, III en IV. De plaatsen waar kiekendieven op de slaapplaatsen werden geteld zijn aangegeven met een ●.



's Avonds komen de kiekendieven uit de polder naar het gebied om te overnachten. De tellingen van de Bruine Kiekendieven zijn vrij nauwkeurig.

Foto: T.G. Tuinman.

Beschrijving van het gebied

Saeftinghe is een van de grootste brakwatergetijdegebieden van West-Europa. Het ligt bij de Belgisch/Nederlandse grens in het uiterste oosten van de Westerschelde (figuur 1). Bij laag water is het gebied circa 3.500 ha groot. Hiervan is zo'n 2250 ha begroeid met schorrevegetatie. Deze bestaat vooral uit Zeebies (*Scirpus maritimus*), Zeeaster (*Aster tripolium*), Strandkweek (*Elytrogia pungens*) en Schorrezoutgras (*Triglochin maritima*). Op de hogere delen zijn er soms rietvelden.

Elk getijde stroomt een mengeling van zout Westerschelde- en zoet Scheldewater via de getijdegeulen het gebied binnen. Het gemiddeld getijdeverschil van zo'n vijf meter is het grootste van Nederland. Door de kracht van de getijdebeweging worden nogal eens stukken schor weggeslagen. Het hierbij vrijkomende materiaal wordt tezamen met uit de Westerschelde en Beneden-Schelde afkomstig zand en slib elders in het gebied afgezet. Een gedeelte van het gebied wordt begraasd met circa 2000 schapen en circa 50 runderen. De vegetatie kan op de onbegraasde delen van het schor tot één meter hoog worden. In het begraasde deel is ze vaak maar enkele centimeters.

In februari 1990 brak de dijk van een clandestien ingepolderd stuk Saeftinghe, bekend onder de naam Selenapolder, door. Hierdoor nam het areaal aan slik met zo'n 75 ha toe. De rest van het gebied circa 30 ha is begroeid geraakt met schorrevegetatie. Omdat dit gebied enkel met hoge vloed overstromt en de stroomsnelheden van het water laag zijn, kan er zich fijn slib afzetten. Juist dit type biotoop was de laatste jaren in Saeftinghe door verzanding schaars ge-

worden. De verzanding is een gevolg van baggerwerkzaamheden op de Westerschelde. Het opgebaggerde zand wordt bij Saeftinghe gestort en 'stroomt' met het getijdewater de geulen in. Circa 4/5 deel van het gebied eigendom van Staatsdomeinen en de rest is particulier bezit. Sinds het gehele gebied in 1975 onder de Natuurbeschermingswet werd geplaatst, wordt het beheerd door de Stichting Het Zeeuwse Landschap.

Vogeltellingen

Om vogels te tellen gaan drie groepjes van minimaal twee personen het schor op en één groepje telt vanaf de zeedijk. Ieder telt een van te voren aangewezen deel (figuur 1). Vanaf de dijk wordt gebruik gemaakt van kijkers en telescopen, op het schor is een telescoop vanwege de aard van het terrein vrijwel onhandelbaar.

Er wordt geteld tijdens laagwater. De meeste watervogels zitten dan in de geulen op het slik of aan de oever van de Westerschelde. Omdat het slik overzichtelijk is, zijn ze daar dan goed te tellen. Vogels die verblijven in de kleinere geulen (Wilde Eend), of tussen de vegetatie (snippen, ralachtigen en zangvogels), zijn respectievelijk minder goed of slecht te tellen.

Behalve de overdag in Saeftinghe verblijvende vogels, vliegen er ook 's avonds vogels naar toe om te overnachten. De meeste hiervan vliegen vroeg in de ochtend uit. Sommige doen dit in de loop van de ochtend of keren in de loop van de dag reeds terug. Aantallen geven voor dergelijke soorten niet altijd een even duidelijk beeld van het belang van Saeftinghe als foerageergebied. Dit geldt vooral voor de Kolgans, de Blauwe Kiekendief en verschillende soorten meeuwen. On-

derzoek naar uitwerpselen en braakballen zou in een dergelijk geval uitsluitend kunnen geven over hoeveel vogels van een bepaalde soort binnen- of buitendijks foerageren.

Stootvogels

Bij de telling van stootvogels speelt het weer een belangrijke rol. Bij helder droog weer zijn ze veel actiever dan bij regen of bij beperkt zicht. Daarom lukt het niet altijd tijdens de watervogeltellingen ook de stootvogels te tellen. Soms zijn extra tellingen nodig. Bij helder weer volstaan tellingen vanaf de dijk.

Kiekendieven zijn een verhaal apart. Ze foerageren zowel in Saeftinghe als in de omringende polders. 's Avonds komen de vogels uit de polder naar het gebied om te overnachten. De gepresenteerde resultaten hebben betrekking op tellingen op de slaapplekken. Deze werden op twee tot drie plaatsen tegelijk uitgevoerd (figuur 1).

De meeste Bruine Kiekendieven slapen nabij een 's avonds makkelijk bereikbare plaats. De tellingen zijn dan ook vrij nauwkeurig. Voor de Blauwe Kiekendief was dit tot en met december 1990 ook het geval. Sindsdien slapen de vogels elders in het gebied omdat de voormalige slaapplekken, die zich in een zeebiesveld bevond, door Grauwe Ganzen werd omgezet in een modderpoel.

Resultaten watervogels

In tabel 1 wordt een overzicht gegeven van alle tijdens de tellingen waargenomen watervogels. Voor de belangrijkste soorten wordt hierna een korte toelichting gegeven op het foeragegedrag, het aantal in relatie met het verleden en eventuele bijzonderheden.



Wintertalingen foerageren vooral op slib waar zij naar zaden en kleine bodemorganismen zoeken.
Foto: A.C. Zwaga.

Het aantal in Saeftinghe overwinterende Grauwe Ganzen is sinds de winter van 1985/1986 zeer sterk toegenomen (figuur 2). Ganzen die vroeger in Zuid-Spanje hebben overwinterd, doen dit nu in Saeftinghe (De Smet 1990, mondelinge mededeling W. De Smet). In de Spaanse overwinteringsgebieden nam parallel met de toename in Saeftinghe, door ongunstige foerageermogelijkheden, het aantal overwinteraars af (Calderón et al 1991). In Saeftinghe troffen de vogels de laatste twee jaar bovendien rust aan. Er werd sinds de winter van 1989/1990 namelijk niet meer gejaagd.

Grauwe Ganzen leven in Saeftinghe van de wortelknollen van Zeebies, de bovengrondse uitlopers van Zeeaster en 'schorregrassen'. De wortels van Zeebies vormen het hoofdvoedsel. Ze graven de wortels op tot 10–20 cm diepte. Dit gebeurt vooral bij hoogwater, omdat dan de bodem veel minder hard is. Door graafwerkzaamheden van Grauwe Ganzen ontstaan veel modderpoelen.

Het foerageergedrag vertoont grote overeenkomst met dat in Zuid-Spanje. Daar bestaat het hoofdvoedsel uit Zeebies en een nauw daaraan verwante niet in Nederland voorkomende soort (Armat et al 1991).

De Kolgans foerageert vooral in de begraasde delen van het schor. Omdat het aandeel hiervan is toegenomen, is de laatste jaren ook het aantal in het schor foeragerende Kolganzen toegenomen. Als gevolg van de doorbraak van de zomerakade van de Selenapolder is circa 25 ha cultuurgrasland verloren gegaan. Dit grasland werd vaak door Kolganzen bezocht. De nieuw ontstane vegetatie werd na de doorbraak nog niet door vee begraasd. Ze werd hierdoor te hoog en daardoor voor Kolganzen minder aantrekkelijk.

Behalve de in het gebied verblijvende Kolganzen vlogen in november 's ochtends tot 850, in december tot 13.000, in januari tot 5000 en in februari tot 3100 vogels naar de polders om er te foerageren op graszaad, wintertarwe of bietenafval. Opvallend was dat vanaf

	20-10	18-11	18-12	30-12	13-01	02-02	17-02	03-03	17-03
Dodaars	-	-	-	-	-	3	-	1	-
Fuut	-	-	1	8	22	6	7	-	3
Aalscholver	41	15	15	28	27	8	21	2	21
Blauwe Reiger	15	7	1	2	1	2	-	-	1
Knobbelzwaan	-	-	2	1	6	-	9	-	-
Kleine Zwaan	-	-	-	-	2	-	-	-	-
Rietgans	-	6	37	19	107	-	-	1	-
Kleine Rietgans	-	-	-	-	6	-	-	-	-
Kolgans	-	21	2650	8000	8750	2550	3100	2300	3800
Grauwe Gans	5300	18000	21800	25800	29300	12900	10300	3380	650
Sneeuwgans	-	1	2	4	4	3	4	-	-
Canadagans	-	1	1	1	1	1	2	1	-
Brandgans	-	-	-	-	-	-	23	7	12
Rotgans	-	-	-	-	-	1	-	-	4
Bergeend	185	475	257	438	375	325	348	720	618
Smient	22000	35000	26800	22000	18250	14650	20900	2350	1475
Krakeend	-	42	-	3	-	-	28	-	9
Wintertaling	1100	1450	465	460	615	1350	450	147	218
Wilde Eend	3100	4800	3700	8000	4300	4525	2750	1800	720
Pijlstaart	450	510	629	715	450	1250	655	24	44
Zomertaling	-	-	-	-	-	-	-	-	1
Slobeend	-	48	-	3	-	8	-	1	8
Kuifeend	-	-	1	-	-	1	-	-	-
Eider	-	-	-	-	-	-	4	-	-
Brilduiker	-	-	-	-	-	1	1	-	-
Middelste Zaagbek	-	-	2	5	2	1	-	1	-
Grote Zaagbek	-	-	1	-	1	-	8	-	-
Waterral	≥ 10	-	-	-	-	-	-	1	2
Waterhoen	-	1	-	1	-	-	-	1	2
Meerkoet	-	-	-	-	-	-	-	-	25
Scholekater	37	33	54	125	86	50	31	275	875
Kluut	9	210	60	128	68	305			

ter tijdens de winter. Internationaal is het weliswaar niet van belang maar voor Nederland is het bijzonder (Sovon 1987). Het is een gevolg van het klimaat dat zacht is ten opzichte van de rest van Nederland (Castelijns 1988).

Resultaten stootvogels

In tabel 2 wordt een overzicht gegeven van de maandmaxima van in het gebied vastgestelde stootvogels in de winters 1989/1990 en 1990/1991.

Het aantal Bruine Kiekendieven varieert per winter nogal. In 1988/1989 overwinterden 10-12 exemplaren, in 1989/1990 4 exemplaren en in 1990/1991 circa 30 exemplaren. Ze leven vooral van watervogels die ze in het schor bemachtigen. In de omringende polders worden ze maar weinig gezien, dit in tegenstelling tot Blauwe Kiekendieven. Van deze soort foerageert minstens de helft binnendijs. Bruine Kiekendieven slapen voornamelijk in rietvelden en Blauwe Kiekendieven in zeebiesvelden, Blauwe Kiekendieven die op het schor foerageren doen dit vooral op zangvogels en niet te grote en of verzwakte watervogels. De vogels die naar de polders gaan, leven meer van knaagdieren (muizen en jonge Konijnen). Voor zowel de Bruine als de Blauwe Kiekendief geldt dat het voor Noordwest-Europa om de grootste slaapplek gaat (mondelinge mededeling R. Clarke).

De gehele winter komen minstens drie Slechtvalken in het gebied voor. Ze jagen in de winter vooral op Smienten en in mindere mate op Wintertalingen en duiven. Een enkele keer werd een Kolgans geslagen! In het najaar bestaat een belangrijk deel van het voedsel uit ruiters.

Het Smelleken jaagt vooral op zangvogels: Frater, Rietgors, Graspieper en Oeverpieper. De aantallen van het Smelleken zijn vermoedelijk onderschat. Hetzelfde geldt voor de Sperwer. Buizerden zijn vaak beter te tellen. Door hun foerageergewoonte zitten ze vaak op een uitkijkpost. In normale winters gaat het om 4-6 exemplaren. In de winter van 1990/1991 nam het aan-

tal als gevolg van sneeuw en vorst toe tot 14 exemplaren. Dit zelfde fenomeen was bekend uit andere winters bijvoorbeeld de winter 1981/1982 ≥ 12 exemplaren.

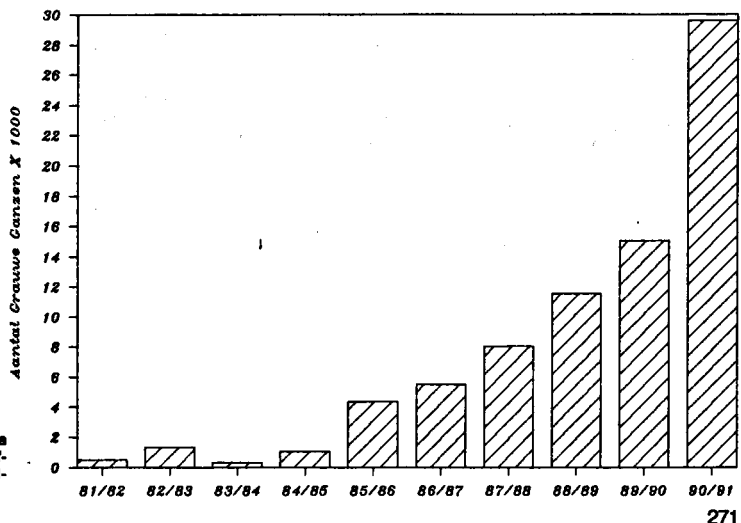
Torenvalken worden in het gebied vooral langs de zeedijk aangetroffen. Dit heeft ongetwijfeld te maken met de voorkeur van deze soort voor muizen. Deze kunnen zich vanwege de vele overstromingen verderop op het schor niet handhaven.

Resultaten meeuwen

In het gebied verblijven in het winterhalfjaar overdag zo'n 2.300 tot 12.300 Zilvermeeuwen, 2 tot 24 Grote Mantelmeeuwen, 100 tot 800 Kokmeeuwen en 20-200 Stormmeeuwen. Kleine Mantelmeeuwen komen in de winter nauwelijks voor. Het aantal meeuwen dat de nacht in Saeftinghe doorbrengt is veel groter. Op 2 februari 1991 werden de Zilvermeeuwen geteld: 14.000 exemplaren. En op 17 februari 1991 vlogen 17.500 Kokmeeuwen, 750 Stormmeeuwen, 11 Grote Mantelmeeuwen, 10 Kleine Mantelmeeuwen naar Saeftinghe om er de nacht door te brengen. De Zilvermeeuw werd die dag niet geteld.

Resultaten zangvogels

In het gebied overwinteren ook zangvogels. Integrale tellingen van dergelijke vogels zijn ondoenlijk. Omdat bij elke telling langs een min of meer vaste route werd gelopen en alle waargenomen vogels werden genoteerd, ontstaat wel een goede indruk van het aantalsverloop. In tabel 3 worden voor de vier belangrijkste soorten Graspieper, Oeverpieper, Frater en Rietgors de maandmaxima gegeven. Het werkelijke aantal ligt uiteraard hoger. Behalve deze soorten zijn de overwintering van Baardmees (≥ 12 exemplaren), Groenling (≥ 85 exemplaren), Grauwe Gors (maximaal 16 exemplaren), Bonte Kraai (circa 80 exemplaren), Zwarte Kraai (circa 50 exemplaren) en Winterkoning (≥ 6 exemplaren) het vermelden waard.



	okt. 89	nov. 89	dec. 89	jan. 90	febr. 90	mrt. 90
Rode Wouw	—	1	—	—	—	—
Bruine Kiekendief	34	20	4	4	3	?
Blauwe Kiekendief	7	25	32	54	43	18
Sperwer	≥1	?	≥1	1	1	?
Buizerd	?	3	4	?	2	?
Torenvalk	?	5	?	2	2	?
Smelleken	3	2	2	2	3	2
Slechtvalk	2	2	2	2-3	2-3	1

	okt. 90	nov. 90	dec. 90	jan. 91	febr. 91	mrt. 91
Rode Wouw	—	—	—	—	—	—
Bruine Kiekendief	≥20	18	26	33	18	27
Blauwe Kiekendief	9	28	36	≥34	?	≥14
Sperwer	5	2	3	4	4	2
Buizerd	5	6	7	9	13	14
Torenvalk	8	7	3	1	4	3
Smelleken	2	3	2	2	2	2
Slechtvalk	2	3	3	3-4	3-4	3

Tabel 2: Maandmaxima van stootvogels in Saeftinghe tijdens de winters 1989/1990 en 1990/1991. Tellingen van kiekendieven vonden plaats op de slaapplaats.

Conclusie

De gezamenlijke aanpak van tellingen is een succes. De gegevens die zijn verwerkt in het rapport 'Watervogels van de Westerschelde' (Stuart et al 1989), zijn daardoor nu reeds gedateerd. Dit is niet alleen een gevolg van een betere coördinatie van de tellingen, maar ook van een gewijzigd beheer en meer rust in het gebied. Er wordt namelijk sinds de winter van 1989/1990 niet meer in het gebied gejaagd en sinds de winter van 1990/1991 is voor tweederde deel van het gebied 's winters betreding niet meer toegestaan. Ook is de laatste jaren de begrazing met schapen belangrijk uitgebreid. Hiervan profiteerden vooral de ganzen maar ook bijvoorbeeld Kieviten en waarschijnlijk ook Smienten.

Voor watervogels zijn er internationale criteria waarmee het belang van een gebied wordt aangegeven. Nederland heeft zich door ondertekening van de Conventie van Ramsar in 1971 ver-

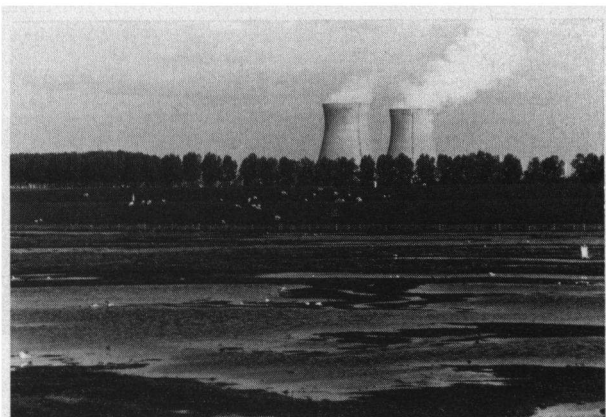
plicht gebieden die aan deze criteria voldoen aan te melden voor de zogenaamde Ramsarlijst. Zo'n aanmelding houdt in dat het gebied zo goed mogelijk zal worden beschermd. Als criteria worden de zogenaamde 1%-normen gehanteerd. Een gebied is van internationaal belang als regelmatig 1% van de langstrekkende populatie van een soort er gebruik van maakt.

In het geval van Saeftinghe werd in de winter van 1990/1991 de norm voor de Grauwe Gans 23 x, voor de Kolgans 2 x, voor de Smient 4 x en voor de Pijlstaart 1 x overschreden (Monval & Piro 1989). Ondanks de overschrijding van de 1%-normen, die overigens ook kon worden afgeleid uit tellingen van vroegere jaren, ontbreekt Saeftinghe op de Ramsarlijst. De Nederlandse overheid is wat dat betreft in gebreke gebleven.

Aanmelding van Saeftinghe voor deze lijst is dringend gewenst.

	okt. 90	nov. 90	dec. 90	jan. 91	febr. 91	mrt. 91
Graspieper	?	29	35	2		

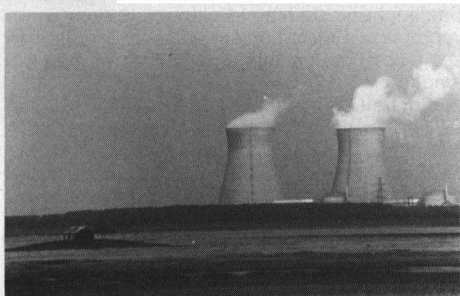
In februari 1990 brak de dijk van een clandestien ingepolderd stuk Saefthinge door. Hierdoor nam het areaal aan slik met zo'n 75 hectare toe.
Foto: E. Neve.



Begraasd deel van het Verdrongen Land van Saefthinge.
Foto: E. Neve.



Door graafwerkzaamheden van Grauwe Ganzen ontstane modderpoel.
Foto: E. Neve.



Schaapherdershut in Saefthinge en de kerncentrale te Doel, België.
Foto: E. Neve.



Getijdegeul.
Foto: E. Neve.



Getijdegeul.
Foto: E. Neve.



Vier opnamen van door graafwerkzaamheden van Grauwe Ganzen ontstane modderpoelen.

Foto's: E. Neve.

Voor stootvogels bestaan er geen internationale criteria. Voor Bruine en Blauwe Kiekendieven moeten wij het doen met de kwalificatie 'grootste slaapplek van Noordwest-Europa'.

Jacht hoort in een dergelijk gebied natuurlijk niet thuis. Het beroep bij de Raad van State tegen de onlangs verleende vergunning voor jacht in Saeftinghe in de maand oktober 1991 en in de voormalige Selenapolder voor een periode van zes jaar (!) zal hopelijk met succes worden bekrond.

Wat betreft de voormalige Selenapolder zal een keuze voor het beheer moeten worden gemaakt. Het opnieuw sluiten van de zomerkade en het daarna weer in gebruik nemen voor akkerbouwdoeleinden zou wel de slechtst mogelijke keuze

zijn. Ze past bovendien niet in een tijd waarin er veel aandacht is voor natuurontwikkeling.

Medewerkers

Aan de tellingen werd deelgenomen door: Jaap Poortvliet, Huub Bun, Juliën van Hooye, Dirk De Witte, Theo van de Wiel, Marcel Capello, André Bourgonje, Frank Terstappen, Mark Broeckaert, Jan Fonteijn, Bert Verberckmoes, Erik Van Den Heuvel, Jean Maebe, Adri van de Wiel en Henk Castelijns.

De tekst werd kritisch doorgenomen door André Bourgonje. De foto's zijn gemaakt door Eduard Neve.

Alle medewerkers heel veel dank.

■ H. Castelijns, J. Maebe & A. van de Wiel, Kasteelstraat 25, NL-4553 BA Philippine.

LITTERATUUR:

- Amat, J.A., B. Garcia-Criado & A. Garcia-Cludad (1991): Food, feeding behaviour and nutritional ecology of wintering Greylag Geese (*Anser anser*). *Ardea* 79 (2): 271-282.
- Calderón, J., M. Mañez & N.L. Garcia (1991): A note on wintering Greylag Geese (*Anser anser*) in Gualdalquivir Marismas. *Ardea* 79 (2): 269-270.
- Castelijns, H.J.W.G. (1988): In Buise M.A. & F.L. Tombeur 1989: Vogels van Zwin tot Saeftinghe. De Avifauna van Zeeuwsch-Vlaanderen. Stichting Natuur- en Recreatie-informatie, Middelburg.
- Cramp, S. & K.E.L. Simmons et al (1977): Birds of the Western palearctic. Volume 1. Oxford University Press, Oxford.
- Cramp, S. & K.E.L. Simmons et al (1983): Birds of the Western palearctic. Volume 3. Oxford University Press, Oxford.
- De Smet, W. (1990): Waarnemingen van gekleurmerkte Grauwe Ganzen in Saeftinghe. *Steltkluut* 20: 134-136.
- Faes, B. (1973): Oecologische bijdrage tot de avifauna van het Verdrongen Land van Saeftinghe (Zeeuwsch-Vlaanderen), II. Het voorkomen van *anatidae* in het winterhalfjaar.
- Maebe, J. & H. Van der Vloet (1956): De avifauna van Het Verdrongen Land van Saeftinghe. *Giervalk* 46: 151-190.
- Monval, J.Y. & J.Y. Pirot (1989): Results of the IWRB International Waterfowl Census 1967-1986. Population estimates, trends and distribution of ducks, Swans and Coot (*Fulicula atra*) wintering in the Western Palaearctic and West-Africa. IWRB Special Publication No